

É R T E K E Z É S E K
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

IX. KÖTET. XII. SZÁM. 1881.

AZ

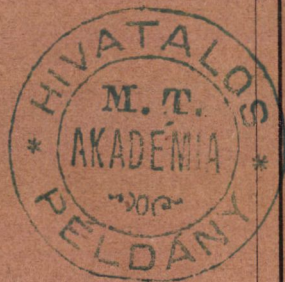
ANALOGIA HATÁSAIRÓL

FŐLEG A SZÓKÉPZÉSBEN.

SIMONYI ZSIGMOND

L. TAGTÓL.

Ára 20 kr.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelről. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finały Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszmé Magyarországon Besenyei előtti) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 20 kr. — XI. A defferekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóit után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Csérei János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló. Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékeszéd Engel József felett. Finały Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende. l. tagtól. 51 l. 20 kr.

AZ

ANALOGIA HATÁSAIRÓL

FŐLEG A SZÓKÉPZÉSBEN.

SIMONYI ZSIGMOND

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

Az analogia hatásairól

főleg a szóképzésben.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1881. márczius 21-dikén tartott ülésében.)

Az analogia, a hasonlóság általában a legfőbb tényező a nyelvnek életében, és minden anomalia, minden rendhagyás csak másnemű rendre, másnemű analogiára vezethető vissza. — Oka részint az utánzás ösztöne, részint az, hogy a megszokott dolog könnyebben esik. »Valamint a versre könnyebben emlékszünk, mint a prózára, ép úgy emlékezetünkbe vésődik az analogia ritmusa, s fülünk s akaratunk ha egyszer hozzászokott a hang és képzet valamely kapcsolatához, ösztönszerűleg azt a hangot keresi, ha azt a képzetet akarjuk kifejezni.« *)

A *hamis analogiát*, melyről ezúttal szólni akarok, a nyelvészek sokszor emlegetik, s különösen legújabb időben mindig sűrűbben folyamodnak hozzá, főleg a különálló nyelvtani kivételek magyarázata végett. Az utóbbi években Németországban a némelyektől úgynevezett »ifjú grammatikusok iskolája« (»junggrammatische schule«) egyenesen a nyelv-vizsgáló módszer egyik fő elvéül hangoztatja e jelenségnek folytonos szem-előtt-tartását. Az iskolának egyik legjelesebb tagja, Osthoff, így állítja föl »a nyelvbúvárlatnak két legfőbb s legfontosabb vezérelvét« :

»Első: Az alaki nyelvelemek hangváltozása ugyanazon időbeli s térbeli határok közt *kivétel nélkül működő törvények* szerint megy végbe. A nyelvbeli alakképzésnek és alakváltásnak ez a *physiologiai oldala*.

*) Sayce, *Principles of Comparative Philology* 19.

Második: A hangfejlődésnek minden szabálytalansága csak látszólag szabálytalanság. Azon alapszanak ugyanis, hogy a *physiologiai* törvényeknek gyakran útjukba vág s érvényüket megszünteti a *psychologiai* ösztön. Ennek működése abban áll, hogy mikor a nyelvbeli alakokat ki akarjuk ejteni, eszmetársításnál fogva hozzájuk közel álló egyéb alakokkal öntudatlan kapcsolatba tesszük őket, úgy, hogy ezek hatással vannak amazokra s hangjaiknak egy-egy változását vonják magok után.« *)

Az így keletkező alakokat majd *alakátvitel*eknek, majd *analógiás képzések*nek, majd lélektani műszóval *associatiós képzések*nek nevezik. A szintén gyakran alkalmazott »*hamis analógia*« kifejezést Osthoff elvetendőnek tartja, »minthogy nem helyesellhető odiumot köt e jelenséghez; mert az öntudatlan és nem-okoskodó nyelvalkotás természetesen nincs az elmélkedéssel a posteriori alkotott nyelvtani szabályokhoz kötve.« — Igaz, hogy a nyelvalkotó ösztön alkotásainak efféle bírálata ma mindinkább tudománytalan eljárásnak tűnik föl, de részemről valami nagy bajt efféle kifejezésekben nem látok, főleg a jelen esetben, hol valóban egyik alaknak a másik által meghamisítását, s e másik, némi tekintetben hasonló alaknak amazzal való hamiskodását tapasztaljuk. Egyik irányban ilyenkor mindenesetre a nyelvérzéknek meglazulását s megtévedését kell látnunk, bár a másik irányban a legérdekesebb alakok keletkeznek: valamint, hogy egy-egy okoskodás, következtetés a fő dologban lehet elvértve s egyéb részeiben mindamellett nagyon szellemes és érdekes maradhat.

Minthogy az analógiának ez a faja egyike a legelterjedtebb alakváltoztató, sőt alakteremtő mozzanatoknak, minthogy különösen minden úgynevezett kivételt csupán csak ilyen módon érthetünk és magyarázhatunk meg: nem lesz fölösleges egyszer egy csomó efféle jelenséget a magyar nyelvből összefoglalnunk s magyaráznunk. **) Az ilyen összefoglalások egyen-

*) Dr. Hermann Osthoff: Das Physiologische und Psychologische Moment in der Sprachlichen Formbildung. Berlin, Habel, 1879. (Sammlung Gemeinverständlicher Wissensch. Vorträge, herausgegeben v. Virchow u. Holtzendorff. XIV. Serie, Heft 327.)

**) Misteli megkísértette némely magyar-nyelvi jelenségeknek efféle magyarázatát, de Budenz bírálata (Ny. K. XV.) alig hagyott meg valamit belőlök.

gethetik legkönnyebben útját a helyes fölfogásnak. Eddig úgy sem sikerült még a nyelvészeknek megállapodásra jutniok arra nézve, mikép kellene e jelenségeket rendszerbe foglalni, fölosztani. Megkísértettek alkalmilag többféle fölosztást, de egyik sem kielégítő. A leglogikusabb fölosztást Paul állította föl,*) s e szerint *anyagi* és *alaki egyenlítést* különböztetnénk meg (*»stoffliche u. formelle ausgleichung.«*) Megkísértem egy egyszerű s mindennapi magyar példával illusztrálni e fölosztást.

Ha a *mi* és *ez* névmásokhoz hozzátesszük az *-ért* és *-vel* ragokat, ezek az alakok keletkeznek: *mi-ért*, *mi-vel*, *ez-ért*, *ez-vel*. Az utóbbit azonban nem így ejtjük, hanem két más kiemtésünk van helyette.

Egyfelől ugyanis hozzá vagyunk szokva, hogy az *ez* szócska *z*-jét mássalhangzó előtt elhagyjuk: *ez kor* és *ezkor* helyett azt mondjuk: *e kor* és *ekkor*, *ezenek* és *eztől* h. *ennek* és *ettől*; s már most e névmás egyéb eseteinek hasonlóságára *ezvel* h. is azt mondjuk: *evvel*.**) A szó *anyagának* ezt az egyéb esetekben megszokott csonkítását tesszük meg itt is, hogy ezt a *-vel*-ragos esetet a többivel egyezővé tegyük. Ezt nevezték el *anyagi egyenlítésnek*.

Azonban másnemű hangváltozást is szenvedhet az *ez-vel*. Másfelől ugyanis azt szoktuk meg, hogy a *-vel* rag *v* hangját hanyagoljuk el mássalhangzók után s p. *tollval*, *kézvel*, *lábval*, *tűzvel* *vasval* helyett ezeket ejtjük: *tollal*, *kézze*, *lábba*, *tűzzel*, *vassal*. Hogy már most e *-vel*-ragos alakokkal megegyezzen az *ez* megfelelő alakja, *ezvel* helyett is *ezzel*-t mondunk. Ezt nevezték *alaki egyenlítésnek*.

Ezek az elnevezések nem elég világosak s talán jobb volna az első *belső*, a másodikat *külső analogiának* nevezni. E második osztályba tartozik az analogiás képzéseknek túlnyomó többsége. — Minthogy azonban még e fölosztás nem látszik kimerítőnek s minthogy más tekintetek is javallják,

*) Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur VI. 7.

**) Ez egyéb esetek hatása annyira megy, hogy néhol, kivált a gyermekek beszédében, még magánhangzók előtt is elmarad a *z*, s azt mondják: *e'* is ott volt, *a'* is element, *a'* ország, *a'* ember stb.

egyelőre czélszerű lesz tárgyunkat a nyelvtan főrészei szerint csoportosítani, s így külön foglalkozni az analogiának hangtani, szótani és mondattani hatásaival; fő figyelmünket ezúttal úgysis az összetételre és szóképzésre akarjuk fordítani.

Hangtan.

A hangbeli analogiának mindenekelőtt egy-két általánosabb nemét említem meg.

Ilyen p. az, hogy nyelvünkben minden szónak első tagját emeljük ki, s e megszokott kiejtéshez alkalmazunk minden átvett idegen szót, akármilyen hangsúlya volt a kölcsönadó nyelvben.

Némely hangok hiányzanak nyelvünkben. Ha ezek más nyelvből hozzánk kerülnek, alkalmazkodniok kell a mi hangrendszerünkhöz, illetőleg helyöket át kell engedniök megszokott hangjaink közül azoknak, melyek hozzájuk legjobban hasonlítanak. Így az idegen rövid *a* helyett vagy hosszú *á*-t vagy rövid *a*-t ejtünk, úgy, hogy p. a német *bänd*, *wänderer* szavakból *pánt*, *vándor* lesz, a *latin kätolikus*-ból *latin katolikus*. — Rövid *o* hangunk van ugyan, de szó végén egészen szokatlan; *) azért az idegen *banco*, *corso* szavak megnyújtják véghangjokat s a magyar szájban ezzé válnak: *bankó*, *korzó*.

Ilyen általános jelenség az *illeszkedés*, vagyis az, hogy a többeli magánhangzó a ragokban és képzőkben magához hasonló hangokat kíván. A szóképzésből és ragozásból ez az eljárás gyakran behatol a vegyeshangú idegen szódba, az összetételbe, sőt néha a közönséges jelzői viszonyba: *wänderer nevola* a mi nyelvünkben *vándor*-ra *nyavalyá*-ra változik; *üdnep* és *nap-estig* helyett így keletkezik az *ünnep* és *nepestig* kiejtés; és többször hallottam az élő beszédben efféléket is: *vörös bör* (vörös bor), *szürke lö* (szürke ló), — pillanatnyi beszédbeli megtévedések ezek s a beszélő rendesen rögtön helyreigazítja, de az illeszkedés uralkodó analogiája idézi őket elő. — És nem csak ez az illeszkedés, hanem a hasonulásnak egyéb nemei is az analogia hatásának tulajdonítandók, s nem

*) Talán csak az egy *no* szóban járatos.

is szorítkoznak a hangtanra, hanem előfordúlnak a mondat-tanban is, mint alább látni fogjuk. *)

A hangzöilleszkedés esetei közül csak még a következőt akarom itt megemlíteni. A föltétes módban s az elbeszélő alakban azt mondja a köznyelv: *futnék futnál, futék futál*, tehát az első személyben a mélyhangú igékben is a magas *é* hang szerepel, ép úgy mint a *taré, karé, tanétani*-félékben s ép úgy, mint ezekben a valamikor ott volt *j* hang hatásának tulajdonítandó. Már most a palóczság némely helyein ezt az alakot is mélyhangúvá teszik, hogy megegyezzen a mélyhangú igének többi alakjaival, s azt mondják: *elfutnák, elfutnál*, mint *kérnék, kérnél*. És így volt ez abban a nyelvjárásban is, melyen az Ehrenfeld codex írója beszélt, mert ő is következetesen e *futnák*-féle alakokat használja. Így halljuk továbbá ez alakokat gyakran a gyermekek nyelvében, mely különben is számos tárgyunkba vágó jelenséget mutat. — Az imént említett egyenlítéshez egészen hasonló az az eljárás, melylyel az *odébb, tovább, arrébb, hamarébb* ezekké változnak: *odább, tovább, arrább, hamarább*.

Lássuk már most a hamis hangbeli analogiákat.

Országszerte elterjedt szokás, hogy a közbeszéd a más-salhangzó előtti *l*-et pótló nyujtással elenyésztí: *vóna, vót, nyócz köt, két, meghát* stb. e h. *volna, volt, nyolcz, költ, kelt, meghalt*. De az utóbbi kiejtés is tartja magát, úgy hogy *vót* és *volt*, *két* és *kelt* folytonosan váltakoznak egymással. Ez a váltakozás aztán nem ritkán ráragad egy-egy olyan hosszúhangú szóra is, melyhez semmi köze sem volna az *l* hangnak. Így *mód* helyett már egy-két régiebb írónknál *moldot* találunk. *Miškovec*-ből *Miskóc* lett s ebből lett a mai *Miskolcz*. A szláv *samonica* a magyarba átjőve *szamócza, szimócza* lett, de e mellett Kresznerics *szimolca* alakot is említ. Szintilyen a barkócza mellett régi irodalmunkban előforduló *barkolczafa*. Kazinczy egy helyen *pótolék* h. *poltolék*-ot ír (Erd. lev.). Ide tartoznak az ujabbkori *csolk, szölke, pélpá*, e h. csók, szőke, pipa, továbbá a palócz *éldes* és

*) E jelenségeket egybefoglalva tárgyalta Steinthal ily című értekezésében: Über Assimilation und Attraction. (Zeitschrift für Sprachwissenschaft und Völkerpsychologie. I. k.)

szilvem, ámbár *éldes* a csiki székelységben is hallható, *) és *csolk* és *szilvem* valóban ősi alakjai a mai *csók* és *szívem* szavaknak. — Ide tartozik a *-hoz-hez*, ill. *hó-hő* helyett gyakran hallható *-hol-höl*, p. *öcsesihöl*, *ahhol az emberhöl* Ny. IV : 84, *hetyhöl* Ny. VI : 422 (v. ö. V : 273 **). — Ha *kidüti* h. azt is mondják *kidölti* (Kálmány, Koszorúk I : 100), ez nemcsak az eddigi szempont alá esik, hanem egyúttal a *dül* ige és egyéb *kel* : *kelt*-féle miveltetők rovására irandó. Szintígy van *gyűjteni* h. *gyölteni* egy kurucz nótában (Thaly közl. a Figyelőben).

Csikmegyében s egyebütt is így ejtik a többes 3. szem. birtokos alakját: *apjik*, *kertjik*, *lovik*, *kezik*, tehát mind a *-jok-jök* helyett *-jik*, mind az *-ok-ök* helyett *-ik* szótaggal. Az *o* *ö* hangoknak *i*-re változása, minő p. a csoport : *csiport*, *hamos* : *hamis*, *abroncs* : *abrincs* szavakban is mutatkozik, különben egyáltalában nem rendes hangváltozás, s valószínűleg más módon lehet majd mind ez eseteket magyarázni. Így az *ap-jik*, *kert-jik*-félékről azt hiszem, hogy az *o* *ö* hangjok a megelőző *j* miatt változott, ill. avval összeolvadt *i*-vé (mint *jonkább* : *inkább*, *juhász* : *ihász*, *mondja* : *mondi*). A *lovok*, *kezők*-félékben már nem volt ugyan meg ez a hangváltoztató *j*, de ezeknek is követniök kellett aztán a hasonértékű *apjik*-félék analogiáját, és szintén *lovik*, *kezik* lett belőlök.

Az *rl* hangcsoport a köz kiejtésben többnyire *ll*-nek is hallik, p. *sarló*, *tarló*, *vásárlás* h. *salló*, *talló*, *vásállás* stb. Mint-hogy a kétféle kiejtés itt is váltakozik, megtörténik aztán az is, hogy az eredeti *ll* h. is *rl*-et ejtenek egy-egy szóban. Előfordúl p. *béllés* h. *bérlés*, *csobolló* h. *csoborló*, *sallang* h. *sarlang*, *csöllő* h. *csörlő*.

A *zacskó*, *zászló*, *zálog*, *záptojás*, *záporeső* helyett a Dunán túl s a Duna mellékén nagyon el van terjedve az *acskó*, *ászló*, *álog*, *áptojás*, *áporeső* kiejtés. Honnan magyarázandó ez? Azt hiszem a névelővel való kapcsolat okozta itt a nyelvérzék megtévedését: az *ács*, az *ászik*, az *álom* analogiájára amazokat is így választották el: az *acskó*, az *ászló*, az *álog*. Ugyanilyen

*) Ny. VI : 286. — *Csolkja* Ny. IV : 288, *csólkot* Abafi, Tréfás Nép-dalok 34. — *Szölke* Ny. IV : 62.

**) Mint *fűtve*, *törve* mellett itt-ott meg van őrizve a teljesebb *fűt-vel*, *tör-vel*, úgy van írva *öszve* h. *öszvel* »Borsszem Jankó« 563. sz. 5. l.

okból mondja fordítva a magyarul tanuló tót az ilyeneket: (a) *zorszáig*, (a) *zember*, minthogy a főnév többször fordul elő névelővel, mint a nélkül. Hisz ismerünk szakasztott ilyen eseteket a román nyelvekben is. A mai franczia azt mondja: *à l'ierre*, pedig ilyenkor kétszer ejti a névelőt, melyet már a latin *hedera*-nak megfelelő *l'ierre* magában foglal. Szintúgy mondja *le lendemain*, pedig már a *lendemain* maga így elemződik: *l'en-demain*. Viszont az olaszban a sárgarezet, mely francziául *le laiton*, spanyolul *laton* s még p. a velencei és milánói nyelv-járásban is *loton*, a köznyelv így nevezi: *ottone*, — az *l*-et nyilván névelőnek véelve hagyta el. Hasonló érdekes jelenség az olaszban, hogy az *inferno*-nak van egy *ninferno* alakja is, s az *n* nyilván a vele gyakran járó *in* prepositióból ragadt rá.

Néha a szónak hangzására egyetlen egy más szó is bír annyi befolyást gyakorolni, hogy megváltozzék a kiejtése, s ilyenkor talán inkább azt kellene mondanunk, hogy a beszélő a két szót összezavarja s mintegy összeolvasztja. Mit szóljunk p. ha azt olvassuk, hogy a tatrangi csángóknál *számítalan* h. előfordul *számémtalan* (Ny. II : 524)? Nem lehet más, mint a rokonértelmű *számítalan* és *tímémtalan* szók egyesítése. Ha Batsányi »*segélytő* kezeket« ír (Költem. 32), nyilván a *segéllő* és *segítő* szavakat zavarja össze.*) A *szalangál* ige is (Kreszn.) talán a *szalad* és *irongál* igékből, *feszenget* pedig a *feszeget* (**feszejtget*) és *feszeng* igékből lett. S vajjon a *bizgat* igében nem szabad-e a hasonjelentésű *biztat* és *izgat* szavak összekeverését látnunk?

Szótárainkban találjuk a *fennyeden* szót,**) s talán nem tévedünk, ha a *fennyen* és *könnyeden* szavakból magyarázzuk. — Arany Aristophanesében »oly *harczona* férfiak« nyilván a *harczos* és *marczona* összevegyítése.***) Így csinálhatott a mi

*) »A rekedt *köszörgős* hangján szépen akar zengicsélni« Üstökös 21 : 581 ; *nyöszörgés* + *köszörű* (v. ö. *köszörűli* torkát).

**) V. ö. »Csak fennyeden van érintve Homernál« Figyelő IX : 70.

**) Ide tartozhatnak még : »*Csivelyeg* : ügyeleg, mászkál minden cél nélkül« Ny. V : 181 ; v. ö. *tévelyeg* és *csivirég*-csavarog. — »*Furtonosan* : folytonosan« o. 330 ; v. ö. a népnél szintén kelendő *furtonfurt* (= ném. *fort und fort*) kifejezést. — »*Poczvány* : vakandok« o. 572 ; v. ö.

régi krónikánk a hűnből *Hunor*-t, hogy a *Mogyor*-ra rímeljen S eszembe jut itt, a mit egy német nyelvész említ (J. Egger., Indogerm. Consonantismus 6), hogy egy német gyermek egész hatéves koráig azt mondta *durstig* helyett: *ich bin dursterig*, és négy éves korában, mikor ezt hibáztatták, azt felelte: »weil es heisst *hungerig*, muss es auch heissen *dursterig*.« Ilyen erősen hat egy-egy rokonjelentésű szó analogiája.

Még csak egy-két példát a hangtan köréből.

Azt mondjuk *tisztogat*, *hullogat*, *állogat*, s ezek bizonyosan már régente a *tisztojtgat*, *hullojtgat*, *állojtgat* alakokból rövidültek. Ha manap a *fordít*, *számít*, *készít* igékből gyakortót képezünk, így mondjuk: *fordítgat*, *számítgat*, *készítget*. De hallottam ezeket is: *fordogatja*, *ne hajlogasd*, s ezek világosan a *tisztogat*-féléktől vették alakjokat. Szintolyan régi rövidítéseknek látszanak *mutatgat* h. *mutogat*, *hitetget* h. *hitéget*, s ezeknek hasonlóságára mondanak Kecskeméten *biztogatást* *biztatgatás* helyett, és Göcsejben *sirogatást*, *siratgatás* h. (Ny. II: 421. *) — Azonban viszont a régi *tisztogat*, *hasogat*, *állogat*, *teréget* helyett itt-ott azt is mondják: *tisztigat*, *hasigat*, *álligat*, *teriget*, s itt a magánhangzó a mai *tisztít* stb. alapszók kiejtéséhez alkalmazkodott.

Másutt és *másuvá* helyett írónál s a nép nyelvében előfordul *másiutt* és *másiüvé* (az utóbbi p. Kálmány Koszorúban), s ez annyival föltünőbb, mert ép ellenkezője a fön említett illeszkedéseknek. Magyarázatul csak az szolgálhat, hogy a többi ilyen alakú helyhatározó véletlenül mind magashangú s ezek a *másutt* végzetét is a magokéhoz hasonítják: *egyebüitt*, *egyebüvé*, *egyebüinnen*, *együitt*, *együvé*, *középüitt*, *helyüitt*, *mindenüitt*, *mindenüvé*, *mindenüinnen*.

Szász K. azt írja egy helyütt: »a sors üldöz *bennönket*« (mert a rím: *jött meg*, Ford. I: 198), s bizonyára az *egyönket*,

poczok, *patkány* és *ciczikány*. — *Nyitorál* és *nyitorog* MNy. VI: 343; v. ö. az ajtó *nyitást* s a *nyikorgást*.

A román nyelvekben p. a latin *recusare* és *refutare* egyesült így s lett belőle ol. *rifusare*, fr. *refuser*.

*) Igaz hogy ez a *sir* ige származéka is lehetne, és *mutogat* a *mut* igéé, mely a Szabács viadalában fordul elő.

kettőnket, hármónkat-félék példáját követte; ezt tesszük akkor is, ha *egyikünk h. egyikönket* mondunk.

Még csak azt akarom itt megemlíteni, hogy néha a helyesírás is tisztán ilyen analogiákból szokja meg egyik-másik szónak ilyen vagy amolyan írását. *Higgyen* olyan alak, mint *viggyen, igyál* stb., de a legtöbben úgy írják mint p. a *haggyjon, faggyjon, fogyjon* szavakat: *higyjen*. A *külömb*-nek ép olyan határozó esete *külömben*, mint *szebb*-nek *szebben*, de többnyire úgy írják, mint a *bödönben, azonban* szavakat, mintha a *-ben* rag volna a végén: *külömben*. Ide tartozik az is, hogy a *kis fiam, Kis Miska, kisasszony* hasonlóságára azt írjuk, hogy *kisebb*, pedig a kiejtés szerint *kissebb* volna. Szintén így viszonylanak egymáshoz p. *piros rózsza : pirossat : pirosat, képre : másképpen : másképen, épít : éppen : épen, egybe : égyget : egyet, a ház : ahhoz : ahoz* stb. stb.

Jelentéstan.

Ha a *szótanra* áttérve, a szavak jelentésének változását vizsgáljuk, itt már gyakran majdnem lehetetlen meghatározunk, hol végződik — hogy úgy mondjam — a jogosult, s hol kezdődik a hamis analogia. Ha az ausztráliai ember az először látott sertést kutyának nevezte, vagy ha a gyermek az először eső hót lisztnek vagy tollfosztásnak mondja: a magok álláspontjáról csak olyan jogosult átvitelt hajtának végre, mint mi, mikor a czetet a halra emlékeztető külalakról czethalnak nevezük, holott a tudomány meghazudtol bennünket.

Nem akarok ezúttal bővebben szólni a szóknak valóságos, anyagi jelentéséről, melynek minden változását az analogia hatásaira vezették vissza,*) s e térről csak olyan néhány példát idézek, melyekben szembetűnő az analogia uralma. Ilyenek a *lud-tikmony, kő-keresztfa, fa-kövezet*-féle kifejezések, továbbá az *egy szikra víz, egy csepp tűz, egy szál bankó* és társai,**) melyekben a tárgynak valami hasonlósága miatt ruházták rá az etimologice rá-nem-illő kifejezést. Ide tartozik aztán az

*) Sayce, id. munkájában 373.

**) L. »A Jelentéstan alapvonalai« cz. értekezésem I. része végén, és Ny. I: 407, V: 548.

összes népetimologia a mitologia némely meséivel együtt, melyek a szóknak hangzásából, más, mindennapi szók hasonlóságából keletkezett képzeteket szőnek össze.

Csak az *alaki jelentés* körében akarok kissé tovább időzni, vagyis az olyan jelentéseknél, melyekben bizonyos formális gondolati kategoriák lépnek elénk, s melyeket a nyelv rendesen szóképzési alakokban fejez ki.

Első sorban áll itt az ige és névszó közti különbség. A nyelv rendesen megkülönbözteti a kettőt alakilag, képzőkkel, p. a névszót igévé *-z* vagy *-l* képzővel változtatja, *ruha* : *ruház*, *láncz* : *lánczol*. Már most megtörténik, hogy egy-egy névszó véletlenül ilyen *z* *l*-féle szótagon végződik, s a beszélő e véghangokban amaz igéket sejtve, az ill. névszókat igékül használja. Így az *ábráz* főnévből, mely ezen módon »arcz, alak« jelentéssel volt átvéve a szlávásgból, újabb nyelvünk *ábrázat*-ot alkotott, tehát a *z*-t igevégnek vette. Minthogy a *kertész*, *zenész* stb. főnevek igék is lehetnének, képeztek belőlök *kertészet*, *zenészet*-féle főneveket, sőt mintájokra a *kalász*-ból is ilyen főnév keletkezett: *kalászat*.*) Az *üdvöz* szó mindig melléknév volt, de Görcsönyi a Mátyás királyról írt énekében (53. l.) azt mondja, hogy »királt *üdvöz*«, s ép így veszi igének Szász K. ebben a kifejezésben: »*üdvözve* legyetek.« (Nib. 221. l.) és Vörösmarty ebben: »*üdvözlek* én« (csal. kiad. II : 225.) Olvastam valahol *kalóz-ás*-t is kalózság v. kalózkodás h. és budapesti czímtáblán ezt: »*arany- és ezüst-lemező*«. Így változott a német *hechel* magyar *héhely* alakja *hihel-ni* igévé, s termett aztán belőle egy új névszó: *hihelő*. Régi íróink a gyilkost *mordály*-nak is nevezik s ez nyilván a német *mörder* magyarosított alakja. De az *l*-ben igevéget éreztek, s innen van, hogy — különféle íróknál — ezek a szók is találhatók: *mordáló*, *mordálás*, *megmordálni*. Kazinczy és Berzsenyi levelezésében (42) a *gyámol* főnév már ige gyanánt van alkalmazva: »Magáért nem kell azt becsülnünk, hanem magunkért szükség *gyámolnunk*!« s így hallotta Kresznerics a néptől is. Így lett a *bolt*-ból is *boltás*, *boltani*, mintegy az *oltás* és *bontás* rímjére; már

*) V. ö. *böngészet*, s v. ö. *kalászat* közbevetett igeképzővel Tud. Gyűjt. 1839 : XII : 5.

egy 1664-i csiksomlyói kéziratban előfordúl: »A klastromot megépítette, *megboltotta*, megfedette« (Egyh. Lapok 1869: 541.)*) Ide való még a *szabad* ige használata s egyes más esetek.***) — Az ige is gyakran átszap a névszók közé.****) Ez esetek közül különösen a *sírhathnám van* és társai említendőek itt, melyek nyilván a *melegem van*-félék kaptájára vannak húzva.

Az igék és névszók *összetételére* nézve számos érdekes mozzanatot lehetne mint idevágót felsorolni.*****)

A meglevő változatos alakú *ikerszók* hasonlóságára minden nap teremnek újak, erről könnyen meggyőződhetünk, ha csak futólag belenézünk a MNyelvőrben összeállított gazdag lajstromokba, s példákat nem szükség említeni. Kiemelendő azonban a következő jelenség. Az *ikerszók*nak első vagy második tagja rendszeren nem használatos mint önálló szó, sőt néha egyik sem. Azonban egyéb összetételek hasonlóságára néha az ilyenekből is kiveszi és használja az egyes szót a beszélő vagy író. Így keletkeztek a *zúr-zavar* v. *zür-zavar*, *zene-bona*, *mendemonda*, *dib-dáb*, *lim-lom*, *apró-cseprő*, *tipeg-topog* mellett az egyszerű *zúr*, *zür*, *zene*, *monda*, *dib*, *dáb*, *lom*, *cseprő*, *tipeg* stb. szavak, melyek közül némelyek valóban kivívták és megtartották helyüket a nyelv életében.

Különben is önállósítják néha az összetételnek egyik tagját: mikor p. Kazinczy eperfa h. csak epret mond, mint

*) V. ö. »Ál-deverbális és ál-denominatív képzések« című összeállításomat Ny. VI., különösen a 197. lapon. — Ezt is hallottam egyszer: »hát maga mit *monolog*?« azaz mit monologizál, mit mormog magában; v. ö. *mosolyog*, *andalog*.

**) A *nannagy* gyermekszóról l. Ny. IX: 77. A *fényes-kedik* félékben a *fényes* igéül vételéről Ny. VII: 492. — »*Hessetek* már a manóba! nem tágítottok?« (A. Arist. I: 230): *hess* = *vesselek*: *vess*, *messetek*: *mess*.

****) L. a Jelentéstan Alapvonalait. — Az igeállítmányt névszónak veszi ez a találós mese is: Mikor királ a bolha? Mikor mászkirál. (Hasonló tréfás népetimologia: Néha a ló is János, mikor bojtör-jános.)

*****) Tegyük ide jegyzetbe egy csekélységet, mely szintén a hamis analogiát illusztrálja. *Föltételez* a *föltétel*-ből származik a képzüvel, nem pedig *föl* + *tételez*, mégis azt mondják: *nem tételezhetjük föl*, úgy mint *nem tehetjük föl*. (Ilyen a *kifogásol* ige, mely a *kifogás* származéka; s hallottam egyszer ezt is: *nem fogásolt ki egyebet*.)

tölgyfa helyett lehet tölgyet mondani; vagy mikor más írók szemöldök h. csak öldököt írnak, *) mert p. szempilla h. is mondhatunk egyszerűen pillát.

Azt is mondjuk, hogy valakinek szelid-nézése van, azt is hogy szelid a nézése. Már most ép így oldják föl néha a birtokos összetételt is, úgy, hogy p. a *tolvaj-nézés*-ből ez lesz: »te rossz dög! *tolvaj a nézése is*« (Arany Arist. Dar. 863). Ilyenek még: »Hajólik a nézése« (o. Acharn. 97). »Bódít mint szesz, s nem oltja szomjadat, Éva almája, de *vaczkor az íze*« (Déliabók Hőse 139). »Czédrus az dereka, tekintete ráró; egész teste: hattyú; galamb: engedelme. Az hol kel, mint daru [e h. darué] oly szemes figyelme« (a Tököli-eposzban Thaly-nál).

Legkülönösebb azonban az, hogy néha olyan szóvéget is önállósítanak, mely voltaképen képző, nem pedig alapszava a vélt összetételnek. Így önállósítja félig-meddig a finn nyelv az orosz *-nik* képzőből lett *niekka*-t. Így érzi a német a *selig* melléknevet a *redselig*, *saumselig*, *mühselig*-féle szavakban, pedig az utóbbi nem egyéb, mint a *mühsal*-ig-képzős mellékneve. Így tesz a palócz, mikor a *kiseded*-ből elvont *ded* szót használja ugyanolyan értelemben (Szvorényi, Fejlődési Túnevények, Egri értesítő, 34). Így keletkezhetett a *gyügyü* szó az *egygyü* (mintegy *egy-gyügyü*)-ből. Ilyen az is, mikor az idegenszerűségeket röviden *izmusok*-nak nevezik, elvonva a *latinizmus*, *germanizmus* szók második felét. — A népetimológiának ez a fajtája általában többször fordul elő a tudósoknál, mint a népnél. Például az *elegyít* igét már Tótfalusi Miklós így magyarázta: »*elegyítem* est compositum ex particula *el* et simplici per se inusitato *egyítem* . . ., et est *el-egyítem*, quasi el-zavarom's egygyé tészem; per transpositionem scribitur *egyglitem*, sed utrum bene, nescio.«**) Ilyen álszó az a *csik*, melyet

*) »Bozontos öldökei alól öldöklő pillantást lövelt arra a vakmerőre« Porzó a Vas. Ujs.-ban XXVII : 27.

**) Corpus Gramm. 637. — Ezt hallottam egyszer egy nem született magyartól: ne *abdáljon* úgy ki én velem; és egy másiktól: *föl-abdaltunk* az ablakba e h. fölkiabáltunk; s egy tanítványomtól, mikor a Horatiusok történetét beszélte el: »a király azt tanácsolta Hnak, hogy *lebbezzon* föl.« V. ö. még »nem *sítette kézbe*« Ny. I : 364, és *fa-önd* (*bőr-önd* mellett)

a Cz. F-féle szótár fölvelt, mert látszólag megvan a *farcsik*-ban, holott ez az egész szöveg két kicsinyítő képzőből áll (*farocska*, *farcsika*, l. Budenz NyK. 13 : 167). Szintén szerencsétlen magyarázat, midőn a *farcsik farcsok*-hoz egészen hasonló kicsinyítő *hancsok honcsok* szóban Szvorényi (az id. h.) a vonalat, határt jelentő *csik* szót fődözi föl. A *sélhűdés*, mely csak olyan képzés, minők *bűnhűdés*, *vénhűdés*, *hírűdés*, orvosaink nyelvében *hűdést* és *szívűdést* okozott. A *becsmérel* igét így tagolták *becs-mérel* 'becsét méregeti' s azt hitték, hogy ez kimentí az újabb *képvisel-féléket*; pedig társával, a Faludinál előforduló *becsmérez* igével együtt a szintén meglevő *becsmél* származéka, ez pedig ép oly viszonyban lehet a *becs* szóval, mint a *kegy* szóval a csángó *kegymél* »elkényeztet« (Ny. V : 378). — De elégedjünk meg evvel a néhány érdekes esettel, mert ha a nyelvészeknek hamis analógiára támaszkodó szófejtéseit mind föl akarnók sorolni, végenemszakadó munkába fognánk.

Az összetételek közül különösen az igenévféléknél akadunk érdekes analógiás szerkezetekre. *) Ezek közül itt csak egyet fogok fölemlíteni.

Számos körülmény majdnem kétségtelenné teszi, hogy az *isten-adta* féle kifejezéseknek vagy *isten adata* vagy *isten adottja* volt az eredeti alakjuk. Minthogy azonban az *isten-adta*, *féreg-rágtá*, *eb-ugatta*, *ördög-kötötte* egészen az ige perfectumához hasonlít, a nyelvérték megtévedt s valóban igéknek véve ezeket, alkotott ilyen szólásokat: *urát hagyta szolgál*, *bábját vesztette gyermek*, *házát tévesztette barom*. Ezeket Vass József közölte az ormánsági nyelvjárásból MNyelvészet V : 131. De már Gelejinél olvassuk: »*jót unta balgatag emberek*« (vt. II : 247), és Ballagi példabeszédei közt: »*Örül mint a másét elverte gunár*.« **)

Ny. I : 49. — Ilyen hibák a magyarul tanuló idegenek beszédében gyakran megesnek, de mint látjuk, minden hibának megvan a maga mentsége.

*) V. ö. »A szavak összetétele a magyarban« cz. tanulmányomat a Ny. V. kötetében.

**) Gogol elbeszéléseinek m. fordításában: *Egy magát megszédte pénzügyi hivatalnok*.

Lássunk most néhány példát azon névszó-jelentések köréből, melyeket nem összetétellel, hanem *szóképzéssel* fejezünk ki.

A román nyelvekben számos latin semleges főnévből, mert véletlenül jobbára többes számú, tehát *a*-végű alakjokban voltak járatosak, nőnemű főnevek váltak a rendes nőnemű *a* végzet kedvéért. Például a latin *folia, vela, studia* a francziában *la feuille, la voile, l'étude*. — A németben is nem egy *e* végű többesszámú alakból egyszámú femininum lett. A halánték azelőtt *der schlaf* volt, s többese *die schläfe*: most az egyes szám *die schläfe*; így lettek nőneműekké s egyes számokká: *die träne, die zühre, die tücke*. — Külömben a magyarúl beszélők is megfélekedeznek néha arról, hogy a szó már többes számban van, s új többest képeznek belőlök. Nagyon elterjedt alak p. a nép szájában a *birákok* e h. *birák* (p. Ny. VI : 272; »egymás hátára állanak, mint a lédeczi birákok« Arany L. Népm.) S ismeretes a nyelvjárási, különösen göcseji és őrségi *) pleonasztikus *mieinknek, lovainkok, ökreimek*.

Az analogia teszi, hogy a *fecske, macska, bárka, csuszka, irka-firka*-féle szavakban kicsinyítést érzünk, holott az elsőekben az alapszót már nem is sejtí a beszélő, a *bárka* szó idegen, s az utolsó kettőben egészen más képzés lappang. — A *lócza, uccza* szavak is idegenek, de a *Palicza, Katicza, farkicza* kicsinyítőképzőjét érezték bennök, úgy, hogy az utóbbit utcának írták, mintha *út*-ből származnék, az előbbi helyett pedig valóban *lókát* is mondanak (»üljünk le az Isten *lókájára*: heverésszünk le a gyepre« Ny. V : 325. v. ö. X. 100). Szintűgy van egy régi levélben az *unoká*-ban megsejtett kicsinyítő *ka* a *-cska* képzővel fölváltva: »*unocskáim*« (Lev. Tár II : 370).

Alaktan.

Az alaktanban mindenekelőtt a tők alakjára kell egy pillantást vetnünk.

Pohár, kosár, számár más nyelvekből jöttek át és tárgyesetők régi íróinknál így van *pohárt, kosárt, számárt*. De később a *madarat, egeret* alakokhoz alkalmazkodva megrövidí-

*) Ny. II : 562 Soprony megyéből.

tették többeli magánhangzójokat s most így hangzanak: *poharat, kosarat, szamarat. Mocsárok* h. is hallani már néha *mocsarakat*.

A terem többes száma és tárgyeseete még 1848-ban *teremek* és *teremet* volt, most már követi a *verem, vermek, vermet, álom, álmot, álmok* mintákat és így alakul: *termek, termet*. Dunán túl már az *öröm*-ből is *örmöt*, a székelységben *bicsok*-ból *bicskom*-at, sőt Bácskában *kípor* (kü-por, kő-por)-ból *kíprot* képeznek.

E külső analógiákkal szemben a belső analogia működését látjuk abban, hogy a *tavon, tavat*-féle szóknál mindinkább terjednek az ilyen összevont-töví alakok: *tón, tót, szót, szók, mennyköt*, hogy ezek is összehangzásban legyenek az ill. szónak egyéb alakjaival: *tó, tóban, tóhoz, tóra*. Az pedig már régóta uralkodó szokás, hogy p. az *országol* ige többese *országolnak*, nem pedig *országlanak*, mely azelőtt egyedül volt szokásos.

A gyermeknyelv számos példát nyújtana még. A gyermek p. a *sok* töt megtartja a középokban s azt mondja: *sokabb*, mint a német gyermek *mehr* h. *vieler*-t mond s a francia gyermek *j'irai* h. *j'allera*-t és *j'aurai* h. *j'avrai*-t. Szintúgy megtartja az *eszik, iszik* sz-es tövét a bef. cs. alakjában: *eszett, iszott*, s *árulo-k* mellett azt mondja *árulo-ttam* stb. stb.

Más nyelvekben is gyakran tapasztaljuk, hogy így iparkodnak egyes tőalakokat tipikussá téve s a többi lassankint hozzájuk hasonlítva, redukálva, nyelvtanukat egyszerűbbé tenni. Így az úgörgöbben számos névszó vált a tipikus *θανατός* és *ταμίας* mintákhoz hasonlónvá, úgy hogy p. *φύλαξ*-ből *φύλακος*, *ἄνθρωπος*-ból *ἄνδρας*, *βασιλεύς*-ből *βασιλέας* lett. S már a régi görögben *ἔρι*-s p. átvitte rövid *ἐρι* tövét (*ἐριδ* helyett) az accusativusba: *ἐρι-v*.

Térjünk át egy görög példával a *szóragozásra*. *Πόλις* és társai a többes accusativust *πόλις* helyett *πόλεις* alakban képzik s ez nem keletkezhett amabból hangváltozás útján, hanem csak úgy magyarázható, hogy a nominativus alakját alkalmazták belső analógiánál fogva accusativus gyanánt is.

Ugyanilyen jelenséget látunk a magyar ige föltétes módjában. Itt ugyanis a régi tárgyias *írnók* alak a közbeszéd-

ből majdnem egészen kihalt s helyette is a tárgyatlan *ír-
nánk* járja.

Szintúgy egybeesett már századok óta a *-ben* és a *-be* rag, csakhogy hangtani okból (mint *sem* és *se*), a mennyiben az egyik elvesztette végmássalhangzóját. S itt az analogiának egy másnemű nyilvánulását látjuk. Minthogy a hol kérdésre majd *-ben*, majd csonkítva *-be* a felelet, a két alakot a nyelvérzék egyértékűnek vette, s régibb tudós íróink a hová kérdésre is a teljesebb, tehát helyesebbnek látszó *-ben* ragot használják, úgy hogy egyiknél másiknál talán meg se találúnk a *-ba* *-be* ragot.

Ismeretes a németben és angolban a kétféle igeragozásnak egymásra való folytonos hatása, főleg oly irányban, hogy a régibb, hangváltoztató, s most már rendhagyónak látszó erős igék szeretik az uralkodó gyönge igék egyszerűbb mintáját követni, szóval a gyönge ragozásba áttérni. Ehhez hasonlíthatjuk a mi nyelvünkben az ikes ragozás gyöngülését s az iktelen mintának mindinkább növekedő uralmát.

A ragozásban is találunk olyan pleonasztikus alakokat, minőket a többes számra nézve említettem. Midőn a *Pesté*, *Egéré*, *Szügedé* helyhatározók kezdtek szokatlanok lenni, az utóbbihoz az *Abonyba*, *Sz.-Mártonba* mintájára hozzátették még a *-be* ragot s lett *Szügedébe*. Szintúgy mikor a *fölül*, *alól* ablativusokkal elkezdtek a hol kérdésre felelni, a honnan kérdésre még egy ragot toldottak hozzájuk, s lett belőlük *fölülről* *alulról*, és példájokra *házulról*, bár erre nem volt szükség, mert *házul* maga sem felelt soha a *hol* kérdésre. Nehezebb volna már az *ütet*, *asztat*, *eztet* kettős tárgyragját megmagyarázni; de szakasztott ilyen névmási tárgyak vannak némely török nyelvben. Némileg hasonló jelenség az is, hogy a görögben a *Σωκρατες* többől való szabályos (*Σωκρατες* :) *Σωκράτη* accusativushoz hozzátették még a *-ν* ragot is, hogy az *Ἀλκιβιάδην* mintához hasonlítson. Viszont *Ζεύς*-nak *ν*-ragos *Ζῆν* acc.-ához hozzátették még az acc. *α* ragot s ez a *Ζῆνα* aztán egészen végigragozható *n*-es tövet termett: *Ζῆν Ζῆνα Ζηνός Ζηνί*. *)

*) L. Gustav Meyer jeles görög nyelvtanát (Griechische Grammatik, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1880.) 322. czikk. — Egyéb pleon.

Kor-á-n és *ide-jé-n* *n*-ragos határozók ugyan, de személyképzős főnevekből. Az elsőt azonban nyelvünk már régen olybá vette, mintha a *szaporá-n*, *lomhá-n késő-n* módjára egy *kora* melléknévből volna ragozva, s képezte hozzá ezt a közép fokot: *korá-bba-n*, s ezt az igét: *korít* az óra (Kreszn.). A kapniki nyelvjárás pedig az *idején* mellé is megalkotta ezt a közép fokot: *idejébben* (Ny. III : 498).*) Hasonlóképp magyarázhatjuk a *nyilván* középfokát: *nyilvá-bba-n*.

Mondattan.

A mondatszerkesztésben megint olyan tág tere van az analogiának, mint a jelentéstanban, úgy, hogy zavarban van az ember, a sok közül mit emeljen ki.

»*Tessék leülni!*« Itt *leülni* az alany, s az egész annyi mintha azt mondanám: tessék a leülés. Minthogy azonban rendesen a cselekvő személy alanya a mondatnak, a »tessék« szót önkéntelen a megszólított személyre vonatkoztatjuk, ezt érezzük alanynak, úgy, hogy p. ha több személyhez szólunk, mindinkább lábra kap már ez a szerkezet: *tessenek leülni.***) — Egészen ilyen változás történik a *kell*-igés mondatokkal. Ha azt mondjuk: *állni kellett*, ez a. m. állás kellett nekem v. neked. De ezt is elkezdi a nép nyelve itt-ott így mondani: *állni kelletttem, állni kellettünk*.

Hasonló jelenséget idézhetünk a mondatnak tárgyára vonatkozólag. A legtöbb nyelvben kifejlődött a szenvedő mondat szerkezet, mely rendesen ilyenféle kifejezésekből lett: *kitudódik, eladódik, il se dit, der wein trinkt sich*, mintha a szenvedő tárgy egyúttal maga volna a cselekvés végrehajtója.***) A szenvedő szerkezet a rendesebb, egyszerűbb, szokottabb cselekvőtől abban tér el, hogy a szenvedő mondatban a cselekvésnek tárgya a mondatnak alanya. Ezt az anomáliát már

alakok: *to-vá-bb-á* a *több-é*, *kevésbb-é* példájára; *egyenes-t-be-n* (Gelejinél) a *rendes-be-n dülte-bbe-n* mintája szerint. — *Estenden* h. *estendet* (Bors-szem J. 563. sz. 5. l.), mint *innen* mellett *innet*.

*) Előfordúl különben egy-két írónál már a XVII. században is.

**) »Tessenek elhinni« Jókai. V. ő. még: »Nehogy azt méltóztassék gondolni a t. ház« u. a.

***) L. Ny. VII. 482.

most a nyelv itt-ott törekszik elenyészteni, úgy, hogy egyéb esetek analogiájára a szenvedő mondatban is tárgyat, accusativust tesz az ige mellé. E nevezetes szerkezetnek két példáját ismerünk: egyiket egy hazai nyelvjárásunkból, a másikat egy rokon-nyelvből. Az ormánsági nép így beszél: »*el van addal* [-adva] *a buzát, a deszkát mind oda vive, még van véve a bort.*« És a finn nyelvben használatos ez a szerkezet: »*on minua lyöty*« = »meg van engem verve, est me verberatum«, azaz meg vagyok verve; »*on häntä kiitetty*« = »meg van őt dicsérve, iln ist gelobt worden«, azaz megdicsérték.

Nagy szerepe van p. még a szórendben is az analogiának. Megengedő mondatokban az a régi szokás, hogy az *is* kötőszó az ige után következik, p. »*ha elhagytalak is* nálatok vagyok gondolatban.« S ez nagyon természetes, mert ezek a mondatok eredetileg így hangzottak: »*ha elhagytalak — akkor is* nálatok v. g.« Minthogy azonban az a mondat, hogy »*elhagytalak*« az *is* kötőszóval rendesen így hangzik: *el is* hagytalak, — ez az analogia azt idézte elő, hogy országszerte mindinkább terjed ez a szórend a megengedő mondatokban is, úgy, hogy azt mondjuk: »*ha el is* hagytalak, nálatok v. g.«

Csak még egy esetet az összetett mondat köréből. Azt mondjuk: *mentül* több, *annál* jobb, v. *mennél* több, *annál* jobb, v. *mentül* több, *attul* jobb, v. a *mennyivel* több, *annyival* jobb; szóval a két kötőszót szeretjük egyenlő alakkal ejteni, hogy jobban megfeleljenek egymásnak. Pedig kezdetben valószínűleg így hangzott e szerkezet: *mendtü*l (v. *mendnél*) több, *annyival* jobb; azaz, ha mindnél több, ha legtöbb, akkor annyival jobb; s a két társmondat csak idővel vett föl megegyező, analog küalakot. *)

Szóképzés.

Az alaktani jelenségek közül kihagytam a szóképzést, hogy itt végül külön s részletesben foglalkozzam vele.

A szóképzésben a legérdekesebb fejlemények egyike mai műveltető <*aszt* képzőnk. A harminczas években a *nüveszt* ige új volt, és Lovász a Nyelvújítás hibáiról írt füzetkéjében

*) Az analogiának utolsó következménye ez: »*mentül — antul*« Borsszem J. 458. sz. 9. l.

szokatlannak mondja e h. nőt. Egynémely grammatikusunk megrója az új *meneszt* igét is, mint szabálytalan képzést, mert különben ilyen míveltető alakjuk csak $\langle ad-ed-végű$ igéknek van (*éled : éleszt, ébred : ébreszt*), s mert *meneszt* a *küld* ige mellett fölösleges. Az utóbbi megjegyzés talán igaz, de az első kifogáshoz nem járulhatnék hozzá. A ki először használta a *meneszt* igét, bizonyára akaratlan s öntudatlan alkotta,*) és újabb időben számos ilyen $\langle aszt$ képzős míveltető ige termett: *omlaszt, ömleszt, bomlaszt, ugraszt, futaszt, rugaszt fejleszt botlaszt, törlaszt, hullaszt, mulaszt, veszeszt, uszaszt* stb.**), a nélkül, hogy használatban volna mellettök a megfelelő *omlad, ömled, bomlad, ugrad*. Ezek az új igék tehát tisztán a megvolt nagyszámú *éleszt, ébreszt, fáraszt*-félék analógiájának köszönik létüket. A nyelvérzék t. i. e régi igékben nemcsak a *t-t*, hanem az egész $\langle aszt$ -ot vette míveltető képzőnek, mintha p. *éleszt, forraszt* egyenesen az *él, forr* igékből volnának képezve. Azonban nem nehéz meggyőződnünk róla, hogy itt alapúl **élesz(ni) *forrasz(ni)* igéknek kellett szolgálni. Ezt következtethetjük már abból is, hogy hisz pusztá *-t* a rendes míveltető képző, és hogy p. a *nyugoszt* igével szemben nemcsak a *nyugod(ni)* ige áll, hanem az *sz-es nyugosz(ik)* is. De egészen világossá lesz a dolog, ha a *választ, ereszt* igék mellett jócskán előforduló $\langle aszt$ -végű főnevek mivoltát vizsgáljuk. Ilyenek: *válasz* (Ny. V : 233) *eresz, rekesz* (Kr., talán *retesz* is azonos vele) *támasz* (MA. Ny. II : 317) *horpasz* (*horpacz* is Ny. II : 427) *szakasz, tıpasz* (*tıpaszos*, Ny. I : 424) *riaszmódra* (M. Nyelvészet VI : 346) *éleszmag* (o. 323).***) Ezekről tud-

*) Gyulai Pál értesít, hogy ujabban Szenvey használta először az ötvenes évek elején a Pesti Naplóban, de meg van Bartzafalvinál is.

**) L. többet is Ny. Közl. XV : 262. Hozzájuk járul még : *égesztel* Ny. I : 232 = églel ; *míg egyszer csak megszüesztette e nevezetes csodabogarát* P. Hirl. 1880 : 352. mell.

***) Ezek mind cselekvést v. ennek eredményét s eszközét jelentik s így rájuk illik a szövegben adott magyarázat. De másféle jelentésűek s így talán más módon képződtek a következők : *kopasz, kopac* (v. ö. *kopik, koppad, koppaszt*) *szikasz* v. *csikasz* (*szikaszt, szikkad*) *degesz* (Ny. VII : 457, A. Nagyid. Czig.) *kornyasz, pittyesz* (*pittyedt ajakú* Cz. F) *pittyas* Tsz. *Kotyvasz* (gúnynév Ny. V : 382), *terjesz* (gyermekversben Ny. IV : 559) *dőlesz-szék, ijeszke, duvaszka* (Ny. VII : 42).

juk, hogy azelőtt *<aszt*-ra végződtek: a *válasz választ* volt (p. »több *sophisták választig* törték a fejöket ezeknek magyarázatjában.« Dávid Ferenczből Ny. VI : 358, és a *Leveles Társaság* sokszor, MA-nál is); és egyes nyelvjárásokban maig fennmaradtak: *választ* (I. Szilády RMK. III), *tapaszt* Ny. II : 277 (o. *választ* is), *rekeszt* (Dugonicsnál, Ny. IV : 186), *ereszt* (toldás az asszonyi ingbe Tsz.), és *élesztmag* (Tsz.)*) Sőt még teljesebb alakjoknak is maradt egy-két nyoma: Gvadányinál előfordul az *árasztat* (»ki vadászna ily nagy *árasztaton?*« Unalmas Órákban való Időtöltés 37); és a Tanulmányok egy közleménye szerint a ház *eresztét* még *ereszet*-nek is nevezik. *Árasztat* és *ereszet* olyan főnevek, mint *teszem vadásztat* és *kereset*, tehát nyilván ugyanazon áradást és eredést jelentő *árasz-*, *eresz-* igék származéka, melyeknek a mai *áraszt* és *ereszt* a míveltető alakjok. Minthogy azonban az *sz-es* alapige nem maradt életben, ma az egész *aszt*-ot míveltető képzőnek érezzük s alkalmazzuk az *ugraszt*, *fogyaszt*-félék képzésére.

Ennek az *<aszt* képző keletkezésének érdekes párját találjuk a latinban. Ismeretes s a többi árja nyelvben is el van terjedve a latin *-tro* képző, mely *ara-tru-m*-hoz hasonló eszközneveket alkot. Ezzel a képzővel lett *haur-io*-(**hausio*)-ból *haus-trum*, *rad-ere*-ből a *d*-nek szokott *s*-re változásával *ras-trum*, *rod-ere* : *ros-trum*, *claud-ere* : *claus-trum*, a *skad* gyökéből *cas-trum* stb. Minthogy így egy egész sereg *-strum*-végű

Szintúgy vannak képezve az irodalmi nyelvben : *vigaszt(al)* : *vigasz*, *torlaszt* : *torlasz*, *nyomaszt* : *nyomasz* Cz. F. *terpeszt* : *terpesz*-ugrás (a tornázásban) *tenyész* : *tenyészkos*, »országos *lőtenyész*-kerületek alakítása« Egyetértés 13 : 252 mell.; *emészt* : *emészgödör* Ny. V : 37, *emész*-nehézség.

Nincs már *-szt*-végű ige sem a következők mellett : *dugasz* v. *dagasz* (*gyugacz* Ny. II : 183), *csipisz* (**csipet*« és »ujjal mutatott füge«, hasonló az irodalmi *csipesz* »csipő eszköz«, *lappasz* »alattomos« Tud. Gyűjt. 1833 : X : 78), *sindesz* *dongás* (**sovány*«, v. ö. *sindik*, *sinlik*, Ny. II : 178).

Nem tudom magyarázni ezeket : *cseplesz*, *cseplész* (v. ö. *csövik*, *csökevés* ?); *dobasz*.

Kellő alap nélkül vannak képezve az irodalomban : *kutasz*, *rakas*.

*) *Választ* : *válasz* olyan rövidítés, mint *viaszk* : *viasz*, *barack* : *baracz*, *miért* : *miér'*, *megint* : *megin'*, *majd* : *maj'*.

szó keletkezett, később a *-trum* képzővel egyértékűnek vették ezt az egész *-strum* végzetet s így mindenestől alkalmazták új szavak képzésére: így lett a *lu-ere* igéből *lu-strum*, *flu* : *flu-strum*, *mon-e-re* : *mon-strum*, *cap-i-o* : *cap-i-strum*. *)

A latin *-tura* képzős szavakat, minők *na-tura*, *scrip-tura*, *cae-sura*, a román nyelvek olybá vették, mintha az igenévből volnának képezve : *natus* : *nat-ura*, *script-ura*, *caes-ura*. Ezt a végzetet aztán egyéb névszókhoz is hozzátették, s úgy látszik, így keletkezett a denominativ *-ura* képző ilyenekben : *alto* : *alt-ura*, magasság, fr. *vert* : *verd-ure* zöldség.

Igy vehetik föl egyező jelentésű és hangzású szóvégek a képzők látszatát, és voltak indogermanisták, a kik a flexiobeli (ragozási) alakok keletkezését általában ilyen szóvégek »adaptatio«-jából magyarázták és tagadták az agglutinatiót. **) Az imént tárgyalt példák bizonyítják, hogy — a nélkül, hogy az agglutinationnak az alaktanban való uralkodó szerepét megtagadnók — elismerhetjük az adaptatiót is, mint valóban szereplő tényezőt a nyelvtani alakok fejlődésében. Ha ez eredményt tovább akarnók alkalmazni, így képzelhetnők például a legtöbb ugor nyelvben magánhangzóvá olvadt vagy *j* alakú, de eredetileg *g*-hangú gyakorító képző eredetét. A menést, haladást, folyást jelentő igék az ugor alapnyelvben majd mind ilyeneknek mutatkoznak : *kogo- kege*, *jogo- jege*, *togo- tege* v. *sogo- sege*, *logo- lege*, tehát — véletlenül-e vagy valami belső rokonságnál fogva, az más kérdés, elég az hozzá : — többnyire *g*-hangú szótaggal végződtek. Minthogy a menést, futást, folyást rendesen huzamosabb cselekvésnek képzeljük, nem lehetetlen, hogy ennek mintegy közös szimbolikus kifejezését sejtették abban a *-go-ge* végzetben, úgy, hogy aztán egyéb igékhez is oda függesztették, mint frequentativ igeképzőt! —

Lássunk még néhány apróbb dolgot.

Az *ol-t* ige világosan az *al-sz-ik* ige miveltezője és nyelvemlékeinkben valóban így hangzik még : *olut*, *alut*. Most azonban nagyon el van terjedve az *ojt* kiejtés, úgy, hogy *alszik* és

*) Így magyarázta ezeket Osthoff, Kuhn's Zeitschr. 23 : 314.

**) L. Alfred Ludwig, Agglutination oder Adaptation. Prag, Calve, 1873.

ojt hangzásukra nézve meglehetősen eltávoztak egymástól. Ebből magyarázható már most, hogy a nyugat-somogyi népnyelv a gyertyának elalvását, elojtódását így fejezi ki: »*elajlik* a gyertya.« Az analogia, mely ez új igét szülte, ez volt: *ojt* : *ojlik* = *rejt* : *rejlik* = *hajt* : *hajlik*. Ide sorozhatom még a veszprémi gyermeknyelvben, de talán máshol is hallható *dömlik* igét, mely a *dül* ige helyett van képezve a *dönt* szó párjául, s ehhez úgy viszonylik, mint *ömlik* : *önt*, *omlik* : *ont*, *számlik* : *szánt* stb. Nem fog oly különösen hangzani ez az *ojlik* s ez a *dömlik*, ha megemlítem, hogy szakasztott ilyen átalakításokat hajtott végre művelt köznyelvünk, talán a jelen században. Tudtomra legalább a múlt században még nem volt használatos sem a *fejlik*, sem az *ömlik* ige, hanem mindig *feslik* volt a *fejt* ige megfelelője (mint *esik* : *ejt*), és *omlik*, *ötl(öd)ik*, *foly* voltak az *önt*-nek társai. A *fejlik* (*fejlődik*) és *ömlik* igéket ugyanaz az analogia szülte, melynek más hajtása a somogyi *ojlik* s a gyermeknyelvi *dömlik*. — Még egy érdekes példa a gyermeknyelvből. Egy atya kézen fogva vezeti kis fiát s azt mondja: »Mért maradsz hátra fiam?« A fiú így felel: »Nem maradok én el, csak ez a kő *maradított* el.« Az analogiák: *áll-ít*, *száll-ít*, *vesz-ít*.

A mozzanatos igeképzők közt van egy *-int* képző, mely azelőtt *-ént* volt (*teként tekint*, *emelint*, *csavarint*), s melyben az *n* a *pattan villan*-beli momentán képző. S van aztán egy mozzanatos *-ít* képző is: *merít* stb. A kettő egymással gyakran váltakozik is: van *emelint* és *emelít*, *csavarint* és *csavarít*, *pödörint* és *pödörít* stb. E váltakozás okozza, hogy a különben egészen mástermészetű *-ít* helyett, mely névszóból *bús-ít*, *féhér-ít*-féle igéket képez, szintén ejtenek néha *-int*-et. P. »gondolatjaikat *nehezinti*« (Lovász, Nyelvúj. Hibái 41); van egy *Busintó* csárda (Ny. IV : 383); s már háromszáz éves nyelvemlékeinkben akad egy-egy *fejérint* alak (feyrentesse meg Lev. Tár I : 104; »hasonlatosok vagytok az meg *feyeerentet* koporsóhoz.« Érdy c. 173 b. *)

»*Harmad-magammal*« szó szerint annyit tesz, hogy magammal mint harmadikkal. Azt nem mondjuk hogy *néhánya*-

*) A műveltető *kényszerít* mellett is van *kényszerint*. Ny. II : 119.

dik, sokadik, többedik, és mégis képezzük amannak analogiájára ezeket: *néhányad magammal, sokad magával, többed magával*; sőt elvétele ilyent is hallunk vagy olvasunk: *agarak magammal*.*)

Ő *kegyelme*, ő *kelme*, minthogy személyképzős kifejezősek, a legtöbb szabályszerűen így képzik: *ő kegyelmők, ő kelmeők*; az utóbbi helyett azonban mondják a közönségesebb többes alak hasonlóságára: *ő kelmék* (l. Ny. VI: 116). Szintén ilyenek az *enyém, tiéd*-ből *enyé-i-m tié-i-d* helyett képzett *enyimek, tiedek*; már régi grammatikusainknál is így olvassuk; sőt az utóbbi már a Jordánszky-codexben is megvan: »legyenek azért *tiedek* ezek« 16. l.

A latin *emenda(re)*, *delega(re)*-féle igék a magyarban az igeképző *l*-lel honosodtak meg: *emendál-l, delegál-l*; s minthogy a latinban ezek az *a*-hangzós igék vannak legnagyobb számmal, ugyanazt az *-ál* végzetet átvitték másfajta igékre is s azt mondták: *corrigál, repetál, referál, promoveál* (sőt *corrigatio, repetáció, referáció*). — Ide tartozik némely idegen képzőknek elvonása és hazai szókhöz alkalmazása, meghonosítása, mint ezeket a Magyar Nyelvőrben összeállítottam.**)

*) L. az Arany Aristophaneséhez csatolt Glossariumot 288. — Ha már a számnevekről van szó, tegyük ide ezt is: »Az évezredek *billiárd* — eh! akarom mondani — billiódinak milliárdjai.« Koszorú 3: 340. Az indogermán számneveknél előforduló analógias képzésekről a Kuhn-féle Zeitschrift 25. kötetében egész tanulmány van. Érdekes p. hogy tisztán a régi *terno* és *quaterno* mintájára alakult a köv. két szám: *quinternó sesterno*. Továbbá, hogy már a régi lingua vulgarisból föl van jegyezve Festusnál egy *null*-val egyértékű *ninguli* alak, mely nyilván a *singuli* kaptájára termett (id. h. 233).

**) VIII: 296 s köv. — Kiegészítésül ide teszszük még ezeket:

A latin képzőkhöz: 1. *perézsmítáció* a »Szökött Katoná-ban. — 7. *stabális* tiszt, Jók. Kész. emb. f. 2. II: 149; disagionális veszteség »Hon« 15: 285. sz. — *dicséria* (=dicsériáda) Borssz. Jankó 679. sz. 10. l.

A görög képzőkhöz: 1. *specializál* Ny. IV: 465; *profanizál* (rendesen *profandál*) Pesti Napló 28: 226. sz. 3. l.; *agyon-parlamentizált* nemzetünk »Egyetértés« 13: 219. sz.; »az ilyen analogizált szók« (analogiára képzettek) Csokonai; »miért *anomalizál* éppen a genitivusban?« Tud. Gyűjt. 1829: V: 15. — 2. »Vadásszuk a Xenologismuszokat, s a Magyarismusz gyönyörű virágait elmellőzzük« Kaz. F. u. o. 1819: 25; »az effélék nem germanismusok; de merem állítani, hogy nem is magya-

Az analogiának számos érdekes termékét látjuk azokban a látszólagos anomáliákban, melyek a deverbális képzők denominatív s ezeknek amolyan használatában állanak. Minthogy ezekből egész sereget csoportosítottam már az 1877-i Nyelvőrben az »Al-deverbális és -denominatív Képzések« cz. cikkemben, szükségtelen volna őket felsorolnom; csak egy-két példát akarok említeni. *)

rizmusok« Ny. IV : 414. — 3. Már Pázmánnál előfordúl *ördögista*; *énistu* Kresznericsnél az énes szónál.

A németből átvett *-íroz* képzőhöz: *rezoníroz* és *rezonéroz* Jók. Csataképek 2. kiad. I : 18.

A francia *-iade*-hoz: *manasszesiádok* (Manasszes-féle hazug történetek) »Ellenőr« IX : 268. sz.; *Asbólhiáda* Borssz. Jankó 498. sz. 3. l.; *Berndth-Gazsiáda*.

*) Szolgáljanak az ott található gyűjtemény bővítéséül a következő adatok :

I. Áldeverbális képzések : A) Igék :

1. *-gat* : *ébregtet* e h. ébresztget, régi; *babogat* (v. ö. *babug*); *csöcsöget* : lactat, Káldi; *gyorsogat* Ball.; a gyermek fejét meglapogatta, Belényesi, Kar. Ének 125, 127; *csinosgat* Kaz. V : 211; *szelédgeti* a lovat Comen. Janua l. l. 88; *üresget*, tájszó Ball.; *karajgat* Ball.; *egyenget*; vereséggel illeték, aztán haza *szégyengeték* PG mes. 57; *hamargat*, Bíró Mból Kr. (v. ö. *hamarjon*, alább 18); *bátorgat* Dank. | Ide tartoznak az indulatszókbaól eredők : *jajgat*, *jújgat*, *óbéget*, *ugat*, *krúgat* Tompa I : 299, hm-get A. Haml. 114, *ühmget*, *ünget*, *tüllüget* Ny. II : 563, *hurráhgat* »Ellenőr« 9 : 484, *nógat*, *höget* Liszny. | *téget*, *tegez* Tsz., Gyarm. Nyelvm. 1 : 148 | *előget*. — A *jajgat*-félékhez sorakozik ez a mozzanatos ige: *el-bah*-*hintá* magát Bel. Kar. En. 8.

3. *-gál* : *bodorgál* Dank.

4. *-dal* : *úrda*l, uralkodik rajta Ball.

7. A *mesterkél* igét úgy látszik megmagyarázza (és *-l* képzősnek, nem pedig gyakoritonak bizonyítja) a dunántúli *mesterke* főnév, mely a *mester* szabályszerű kicsinyítője, s melyből *mesterkéz* is van (Tud. Gyűjt. 1834 : VI : 89).

9. *-ng* : *ujjong*; *jajong*. Tompa III : 217 | *-g* : *jajogás* Györy V.; *nyavalyog* (a *fanyalog* analogiájára, melyről l. NyK. XVI : 266); *badarog* Ball.; ? *viszongás* Guzmics (v. ö. *viszony* és *viszálkodás*.)

Egyéb gyakorító-végűek névszókbaól :

-*zsd*l : *körömszél* (*körömsél* Fal. 711), *karomzsd*l.

-*zol* : *körömszünyi* (azaz *körömszöl*ni) Dun. túl; föl-*hamzsolta* a levest, Pap, Palóc Népk. 102=fölhapol. Fal. 75.

-*csdl* : *hangicsdl*.

-*ndez* : *lelkendez*.

A *-ség* képző rendszeren névszókhhoz járul. A *segéd* főnévből képezték a régiek a *segéd-ség-et*, de ebből a kiejtésben *segétség segítéség* lett, mintha a *segít* ige származéka volna. Azonfölül a *lehető-ség lehető-ség-gé*, *szülő-ség születés-gé*, *nyerő-ség nyereség-gé* rövidült stb. Így egy sereg főnév a *-ség* képzővel igéből látszott képzettnek, s mintájukra aztán csakugyan keletkeztek ilyenek : *mulatság*, *nevetség*, *veszűdség*, *gyűlölség*, *nincsenség*.

-kol : *pipákol* (e h. *pipál-kol*, v. ö. *pöfékel*) Belényesi Bp. Szemle III : 176, Kar. Én. 101.

11. A *-kod(ik)-koz(ik)-félék* nagy részét másképp magyaráztam Ny. VII : 492. — Érdekesek még : *körömködik*. Ny. VI : 366 | »visszakozz !« tornaműszó ; *visszakozó* szándék »Ellenőr« IX : 334 est.

13. *-hat* : a *végheletlen*-nek elfogadható magyarázata van most már Ny. VII : 98 ; analogiájára készült a *sámhatatlan*, és *szörnnyihetetlen*, melyet Vár-Palotán hallottam ; a régieknél gyakran olvasható *mértékheletlen* csak hangvesztéssel van e h. *mértékklhetetlen*, mint *ostromltat* h. *ostromtat*, *ajánlván* h. *ajánván* stb.

16. *<adoz* : *hangadoz* Vör. Csongor és T.

18. A *hamarjon*-ra nézve v. ö. az olyan elliptikus kifejezéseket, minő : »*hamar* a mester a tisztelendő úrhoz« (egy népmesében). Ilyenkor könnyen tűnhetik föl állítmánynak s igének a *hamar* szó (=siet a m. a t. úrhoz).

B) Névszók :

1. *<alom*, *<adalom*. A *sokadalom sok-adalom*-féle magyarázatáról l. Ny. VIII : 532. (Gelejinél Corp. Gramm. 303. l.) — Ide tartozik még *búsodalom* Zvonaricsnál. Az újabb *szabadalom*-ban a *szabad* megint igének van véve. De természetbúváraink ilyen növénynevet is alkottak : *poralom*.

4. *<adék* : a *zsiradék*-hoz hasonlóak még ezek az új szók : *faggyadék*, *borsadék*.

5. Az *oldal-vást*-félékhez hasonló ez is : *rétést* (mint *lépést*) ,folyvást', azaz rendben, sorban Ny. II : 279, a *rét* (rend)-ből.

6. *<ékony* : *ébrékeny* Biró Mból három idézetben is Kresznericsnél ; lehet hogy az *é*-ben kicsinyítő képző lappang, de az is lehet, hogy valóban a *félékeny*-félék módjára képezték, s akkor különössége éppen olyan mint a francziában a *vérité*-ből képzett *vérit-able* szóé. Ilyen még *mordékony* Bornemisza evang. 1 : 93.

II. Áldendominatív képzések : Névszók :

1. *<ség* : *bántság* Ball. ; *hihetséges* Pázm. ; *zsibbadság* fut karomon le A. Aristoph. I : 245 ; *utálság*, Szolloshub ford. 111 ; *pirongság* Fal.)Toldy kiad.) 761, 765 ; *egyezség* így van írva már Peer c. 190. — A

Az eredeti *tisztogtat, szépejtget, ébresztget, igazogtat* stb. így rövidültek el: *tisztogat szépeget ébreget igazgat* s így -*gat* képzőjük közvetlen a névszóhoz járultnak látszott, és hasonlóságukra csakugyan keletkeztek ilyenek: *édes-get, ékes-get, csinos-gat, gyorso-gat, bátor-gat* stb.

Szünetlen, unatlan stb. ilyenekből vannak összerántva: *szünet-telen, unat-talan*. Minthogy azonban *végetlen* mellett van *végtelen* is, *szünetlen, unatlan* mellett is kezdték ezeket mondani; *szün-telen, un-talan*. És végre minthogy *végtelen* mellett van *véges-végtelen*, támadtak ilyen kifejezések is *szünös-szüntelen unos-untalan*.

Elvonás.

Eljutottunk végre az analogiának legkülönösebb termékehez: az *elvonás által való szóalkotáshoz*. A kifejezés s a vele jelölt eljárás nálunk nagyon is ismeretes, hisz a nyelvújítás nagyon gyakran gazdagította ily módon nyelvünket. De ez alkotásai csak némely esetekben menthetők, akkor t. i. mikor világos értékű képzőt hagyott el a szó végéről. Említettem már, hogy a köznyelv, midőn az *ábráz* főnevet *ábrázat*-tá változtatta, azt a főnevet igének vette, mintha p. a -*z* képző egy *ábra* főnévhez járult volna benne. Midőn már most a

siet(ö)ség-féle magyarázathoz v. ö. *segítőség* Ny. III : 359. — (Az 1. pontnak hátulról 3. sorában »értjük« h. olv. ejtjük.)

2.—*s*: *iszos* Tud. Gyűjt. 1829: XI: 90. — A *szivos-, szíjjas*-ra nézve v. ö. *szíjós* Tsz. 347. l. — *Fujkásan* így magyarázható: *fujkál*: **fujka* (gondolatban elvonva mint *csuszkál*: *csuszka*): *fujkás*; szintúgy *portyáz*: **portya*: *portyások* (**portyázók* Jók. Erd. ar.); és *pászol* (jilik): **pász*: *pásszos* (jillő Veszprém-ben.)

3.—*cs*: *kaparcs*-hoz v. ö. *kapars*. Tsz. és *r* nélkül *kapacs* Tsz. és Tud. Gyűjt. 1819: VI: 39; *furdancs*: hegyes szűrő fácska u. o. 1832: III: 74; úgy bánt a *kiváncs* A. Aristoph. I: 223 (kivánság, v. ö. *kiváncsi*); *szivacs* Ormánységben Szvorényi szerint a. m. papucskéreg; *szikkacsos*: szikkadt Tud. Gyűjt. 1832: III: 80. — *Tekercs*-ben a *teker*-t névszónak tartja Budenz szót. 366. l. — *Kalapács* idegen szó (v. ö. *illyr klapač*).

5.—*ka*: *zuzorka*: zuzott tészta, levesbe való Tud. Gyűjt. 1832: III: 82. (v. ö. *zuzorgat, zuzol*); *csikorka* és *csikorgó fü* Cz. F.; *simulka*: *csuszka* Ny. VIII: 566.

6. A *szüntelen*-félékről l. még Ny. X.

nyelvújítás ezt az *ábra* szót megalkotta, nem tett egyebet, minthogy a köznyelvben megindult processzust folytatta s levonta belőle a további következtetést. *Ábrázat* mellett *ábra* ép oly természetesnek látszik, mint p. *ruházat* mellett *ruha*, *deszkázat* mellett *deszka*, *példázat* mellett *péllda*. Hasonló elvonás a Szász K. használta *kápra* e h. *káprázat* (»Vajh nem csak ijesztő *káprázat* e látvány? Nem *kápra*, valóban — pokolbeli Ármány« Sz. K. Álmos 109). *Csataráz* a *csattog* igéhez tartozó gyakorító, mint *kaczag-kaczaráz*, *nyihog-nyiharász*. De a nép nyelve olyan igének vette, minő p. *lármáz*, s minthogy ennek főneve *lárma*, amabból is elvonta a *csatara* főnevet (p. MNyelvészet VI: 319, de már 1639-ben Veresmartinál Ny. VI: 221). *) Úgy látszik, így keletkeztek már régebben a *szitok*, *átok* szók a *szit-koz-ódik*, *át-koz* igékből, melyek a *sziđ*, *áld* igéknek olyan gyakorítóí, minő p. *fut-koz*. És bizonyosan így keletkeztek ujabban a *birok*, *emlék* szavak, mert *birkozik*, *emlékezik* nem belőlük eredtek, hanem a *bir*, *említ* igék visszaható alakjai (*birkóz-ik*, *emlék-kez-ik*).

Leggyakrabban a román nyelvekben fordul elő efféle elvonás. Mint minden nyelvben, a latinban is számtalan olyan névszóból alkotott ige volt, minő p. *sonus*-ból *sonare*, *regnum*-ból *regnare*, *circus*-ból *circare*. Az ilyen szópárok hasonlóságára aztán egyedül álló igékből következtettek és alkalmazásba vettek olyan főnévi alapszót. Így lett a *volare* igéből az olasz *volo* s a francia *vol*; *dolere*: *duolo*, *deuil*; *plorare*: ol. *ploro*; *quiritare*, fr. *crier*: *cri*; *blasphemare*, *blâmer*: *blâme*; *sperare*, *espérer*: *espoir*; *affrontare*, *affronter*: *affront*; *arrestare* (ad-re-stare), *arrêter* *arrêt*; *contra-stare*, *contraster*: *contraste*; *appellare*, *appeler*: *appel*; *adornare*: ol. *l'adorno*; *con-certare* *concerter*: *concert*; *con-fortare*, *conforter*: *confort*; *de-stinare*: ol. *destino*; *départir*: *départ*; *refuser*: *refus*; *re-frangere*: *refrain*; *in-tricare*: *intrigue*. S valamint p. *pugnare* alapszava *pugna*: úgy vonták el a lat. *ligare* igéből a *liga* szót, s az *aestimare*-ből az ol. *stima*, fr. *estime* főnevet; *exauguratus*-ból lett

*) A *hadonáz* igéből: »oly *hadonán* nekem ront« Kossuth Századok 1877. — A *portyáz* igéből *portyások*, *portyázók* l. Ny. VI: 292.

az olasz *sciagurato*, 'szerencsétlen' s ebből van elvonva *sciagura*, 'szerencsétlenség'.

Néha ez elvonás által egészen olyan szó áll elő, a milyen valamikor csakugyan alapul szolgált az igének, csakhogy természetesen a jelentése már nem mindig az, a mi a hajdani alapszóé volt. Így az ol. *torno* s a fr. *tour* az *in-torno au-tour* stb. kifejezésekben kerületet, forgást jelent, mert a *tornare* *tourner* igékből veszi jelentését. De a görög *τόρνος* főnév, melyből ez igék származnak, csak esztergavaszt jelentett. — Így a mi *czifra* melléknevünk a *czífráz* igéből van elvonva s innen veszi jelentését. De ez az ige valóban egy *czifra* szóból származik, csakhogy ez az arab szó zérust és számjegyet jelentett volt, s a többi közt efféle értelemben a német *ziffer* s fr. *chiffre* szavakban is megvan.

A mi nyelvünkben leginkább az -l végű igéknél tapasztalunk ilyen elvonásokat. Minthogy a *cserél*, *csodál*, *tréfál* igék mellett van *csere*, *csoda*, *tréfa*: azért alkotott a népnyelv a latin *vekszál* igéből *vekszá-t* (Ny. V: 477, Pet. vegy. m. III: 169), a licitálásból *licitát* ('licsitára tenni' Ny. V: 472), a traktálásból *traktát*; a vizitálásból — mint a francziában *visite* — minálunk *vizsita* lett (rekrutát jelent Ny. VI: 525), a bérálásból — mely a latin *firmatoria* megy vissza — *bérmatya*, a szláv *parancsol* igéből *parancs* (már MA!), s a *beszéll* igéből — mely az átvett *beszéd* származéka (**beszédl*) — már a Bécsi codexben el van vonva egy *besze* főnév. — Mindezek idegen igékből valók, de elég világos ez az eljárás a következőkben is: *ír-kál*: *írka-fírka*; *csusz-kál*: *csuszka*; *csiszonkál*: *csiszonka*; *iron(t)gál*: *ironga*: (*ilonkáz*: *ilonka*); *kukucskál*: *kukucska*; *csicserkél*: *csicserke* ('csacska' Tud. Gyűjt. 1829: XI: 85); *piszkál*: *piszka-fa*; *fuj-kál*: *fujkásan* Ny. I: 381 ¹⁾); *csordogál*: *csordoga*; *sétál*: *séta*; *kinál*: *kina* (Ny. II: 85, 514, *kina-tál* IX: 526); *csóvál* (valószínűleg a *csavar* igével azonos): *csóva*; *lóbál*: *lóba* ('hintázás' Tud. Gyűjt. 1829: XI: 91, Tájsz.); *lóbítál* (?): *lóbíta*; *him-bál*: *himba* (p. Vajda J.-nál); *csimbál*: *csimba*; *abál* (*abáll*=*abárol*): *aba-lé* (és *abádlé*, azaz *abúlt lé*, Hevesben, Énekes I. közlése szerint); *zabál*:

¹⁾ L. még ilyen *ka* végűeket Ny. VI. 295.

zabás, a dunántúli nép a *fütyül kerepül* (=fütyöl kerepel) igékből a *gyalu*: *gyalul* mintára ilyen főneveket vont el: *fütyü* (Ny. IV: 323 ¹⁾) *kerepü* (Győry Vilmosnál is »Havi Szemle« I: 45) *villán-csol*: *villáncs*, *rikácsol*: *rikács*, *duga-csol*: *dugacs*, *ken-csel*: *kencs* (l. Ny. VI: 294), *kap-csol*: *kapocs*, *rajzol* (a ném. *reissen*): *vajz*; *sarczol* (a ném. *schatzen*): *sarcz*; *pörzsöl*: *pörzs* ²⁾); *pörköl*: *pörk*(*l-öt* kap a ruha vasaláskor); *kehel*: *keh* (és *kehe* Ny. III. 283), *kehes*; *csahol*: *csahos*; *csöröl-pöröl*: *csör-pör*; *sikárol*: *sikár* Ny. V: 227, VII: 39 b = *sikárfü* III. 543, és *sikár-kefe* I: 281; *ingerel*: *ingerség* (s így *inger* már Daykánál.) ³⁾

Az irodalomban támadt elvonások közül az imént említettekhez hasonlók, s így érthetők és menthetők a következők: *karmol*: *karom* (a *körmöl*: *köröm* példája is előtte állott); *tapsol*: *taps*; *karczol*: *karcz* (a *karczós bor* is támogatta); *vádol*: *vád* (volt hozzá *vádos* *vádaskodik* is); *érdekel*: *érdek*; *eszmél*: *eszme* (mellette szól az *elmélkedik*: *elme* is); *szemlél*: *szemle*; *számlál*: *számla*; *gyámol*: *gyám* (már Sándor I.); s *borúl*, *derül* mellett *ború*, *derü*, ha ugyan ezek is az irodalomban keletkeztek. ⁴⁾ — Valamint továbbá a nép nyelvében van *fény-l-ik*, a *fény* mellett, úgy látszik úgy alkotta a tudományos műnyelv a népies *fém-l-ik* alakból a *fém-et*. Így lett még az *áramlás-ból* *áram*; a *szólamlás-szólamodás-ból* *szólam* (Döbrenteinél, mint *folyamodás-folyam*), s a *csillámlás-ból* *csillám* (SI, mint *villámlás villám*).

Az *-l* és *-z* képzőkön kívül egyéb, kevesbbé eleven igevégek elhagyására csak kevés és kétes példát találunk a nyelv természetes életében, s azért csak még egy példát érintek, mely élénken emlékeztet a francia *contraste*, *réforme*-féle elvoná-

¹⁾ Ebből aztán a *fütyürész* hatása alatt *fütyürü* lett Ny. VII: 92.

²⁾ Már Gvadányinál »láng perzse haját összefodor« Rontó P. 482; pers-bűz Párizp. 1801; »a vér rásül az utczák pörzshevétől A. Hamlet 61.

³⁾ Talán *mérsék* is (már MA) csak így van elvonva a tisztán gyakorlatinak látszó *mér-sékel* igéből; továbbá *toborzék* (»chorea, saltus« Versegbynél, *toborzók-járás, topporzok* Párizp. 1801.) a *toborzékol*, *toporzékol* szóból; és *konok* ebből: *megkonokolja magát*, l. Ny. I.

⁴⁾ S így még *terü szoru*; továbbá *zihál*: *ziha* »asthma«, *zilál*: *zilaság* Volf Gy. Ny. VIII: 340; *sánti(t)kál*: *sántika*.

sokra. Azt mondja a nép Nagy-Kunságban s a székelységben: egy *lecsepp* liszt (Ny. II: 326), egy *lecsöpp* víz (V: 175), s ez nyilván a *le-csöppen* igéből van elvonva, minthogy *csöppen* mellett is van *csöpp*.

Lássunk még a név képzésköréből néhány példáját ennek a népetimológiának — mert valóban a népetimologia egyik nemével van itt dolgunk.

Az *üdvöz* melléknévből volt képezve az *üdvöz-ség*, de ez a kiejtésben *üdvösség* lett, s azt hiszem, ebből támadt csak a *-ség* elhagyásával *üdvös* melléknév, melyet még Kesznerics sem ismer; az *üdvös-ség* ugyanis olyan szónak tetszett, mint teszem az *ötvösség* vagy a *kedves-ség*. — Ismeretes dolog, milyen erősen tartotta magát nyelvünk történetében a *csendesz* szó *sz-es* kiejtése, és talán itt is a *csendes-ség* segítségével sikerült csak a *csendes* alaknak amazt teljesen kiszorítani. — A *közöny* szót is talán a *közönséges*-ből vonták el. *)

A melléknévképző *-i* szerepe mindig olyan világos, hogy az *estvéli*, *estvélyi*, *estéli*, *estvéledik*, *estveledik* szavakból nagyon könnyen kiválhatott az *estvély* szó, mely Kazinczynál s Ányosnál még a. m. este (Kr.-nél is *estvél* »idem« mint este) s csak később vette föl a mai »*estély*, *soirée*« jelentést. Különben Párizspapai szótárában (1801) *estvelke* is van »hesperis, nachtviole« jelentéssel, tehát úgy mint *hajnalka*.

Szintén egészen eleven a *-talan -telen* képző jelentése, s ez adott alkalmat arra, hogy *szüntelen*-ből elvonták a képzőt s a megfelelő *-s* képzővel helyettesítve azt mondták: *szünös-szüntelen*; sőt *szüntelen*, *okvetetlen* helyett ezek is előfordulnak: *szün nélkül*, *okvet nélkül*. Ép így járt el az irodalmi nyelv, mikor a *mez-telen*-ből származtatta a *mez* főnevet.

Legtöbbször azonban az *-s* képzővel történik meg, hogy így elhagyják s a megmaradó tőt főnévül használják.

A *szorog* igéből (melyből *szorgalom*) valószínűleg **szorgós* alakban származott a mai *szorgos* melléknév. Székely közleményekben olvassuk már most ebből elvonva a *szorog* névszót, p. »szorog időre hágy mindent.« Így csinál a nép ajka

*) Aranyánál a Toldi Szerelmében van *közönös* is, s Nagyszigethi K. (Ny. IX: 159) ebből magyarázza a *közöny*-t. Csakhogy a *közönös* régebben nem fordul elő.

interes-ből *inter*-t, *univerzitás*-ból *univerzitá*-t, mintha amazok *s*-sel volnának képezve. S a *csapláros* szóból, melyben valóban meg van az *-s* képző, ezt úgy hagyja el, hogy aztán az alapszó *csaplár*, csapszöket jelent (Ny. VIII: 232), mint *vásáros*: *vásár*. Így lettek a *hóhortos* és *szurtos* melléknevekből a *hóhort* és *szurt* főnevek. Az *okos*, *oktalan* szavakból elvontnak látszik ez a göcseji szólás is: »Ez a gyerek csupa *ok*« = okosság (Ny. II: 178.)

Az irodalmi nyelvben számos ilyen *-s*-végű szónak önálóssították a látszólagos vagy valódi alapszavát. Az *üdvös*-ből lett *üdv* (idv Kaz.), a *keserves*-ből *keserv*, *kellemes*¹⁾ *kellem*, *gömbös-tü*: *gömb*, *szomjas*: *szomj* SI, *teljes*: *telj*,²⁾ *egyenes*: *egyen* (a *hason* mn. is támogatta), *feszés*: *fesz*, *sávós*: *sáv*; *díszes*: *dísz*, *ékes*: *ék*, *édes*: *éd*, *üres*: *ür*, *piros*: *pir*.³⁾

A *hiány*, *magány*, *méltány*, *verseny*, *viszony*, *általány*, *viszály* szavak szintén a már előbb megvont *hiányos* v. *hijános*, *magános* v. *magányos* stb. melléknevekből vannak elvonva. Ezt szépen, világosan kifejtette Nagyszigethi K. (Ny. IX. 157), de már Lovász is észrevette.⁴⁾

A nyelvújításnak ez alkotásai tehát ily módon igazolhatók, azonban mindenképen ellenezni kellett volna annak idején az olyan csonkításokat, melyek homályos értékű szóvé-

1) *Kellemös*-ből rövidült, mint a Faludinál előforduló *kellemő* mutatja, s úgy viszonylik a *kellemetes*-hez, mint p. *járós* a *járatos*-hoz. SI *kellemetes*-ből is elvont *kellemet*-et.

2) »Öröme teljében« Kaz. Aranynál máskép: »hatalma *telijét*« BH

3) Az utóbbi öt Sándor I.-nál, de a *pir*-t Kreszn. régibb forrásból is idézi. — Úgy látszik, *bozont* is (előszőr Kr. jegyzi föl) így van elvonva a már régebben előforduló *bozontos*-ból.

4) »A *magánosság*-ból, *hijánosság*-ból, *eránt*-ból rövidített s formált *hijány*, *magány*, *erány* stb. szók« Nyelvúj. Hibái 57. — Nagyszigethi cikkekéhez megjegyzendő, hogy *magány*-t Kr. SI-ből idézi és Verseghynél is előfordúl (v. ö. Szvorényi Fejl. 48). A *viszályos* mn. föl van véve Párizp. 1801-i szótárába. Ide csatolható még a *nyilvános nyilvános*-ból elvont *nyilván* főnév, melyet Petöfi alkalmazott »A táblalíró« c. költeményében: »Ki fogok lépni a nyilván piaczára.«

A *vizenyős*-ből *vizenyő* főnevet alkottak az orvosok (*tüdő-vizenyős*). — A *felület* szót mintegy *felületes*-ből vonja el s *felületesség* értelmében használja Bérczy (Anyégin 250): »Dagály, fesz, üres felület e helyt nem sérti a fület.«

gek elhagyásában állanak, minők p. *tümrdek: tümér, csödül: csöd, sorvad: sorv, téved: tév*. És ha még az idegen *gépely, czégér, czímer*-ből elmetszett *gép, cég, cím* szókkal is élünk, valóban csak a nyelvszokás kényszerének engedünk.

Különben az összes jelenségek, melyeknek felsorolásával türelmüket fárasztottam, bizonyos szempontból a nyelvérzék tévedéseinek nevezhetők. De a rendes, szabályos analogiák határát alig lehet néha megvonni ezen úgynev. hamis analogiák irányában, s ezek tényleg végigvonulnak a nyelvnek egész életén és fölismerésök nem egy nyelvtani processzus fölfogására nézve döntő jelentőségű.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mive ése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németszági philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvujtásról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkeő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelv-újítás. Ballagi Mórr. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlébeszed. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvujtásra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l. 60 kr. — X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól	10 kr.
II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábortól	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác z l. tagtól	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác z l. tagtól	50 kr.
V. Emlébeszed Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlébeszed Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.
III. A mordvaiaik történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvujtás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-sinai nyelvhasznoltása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd lev. tagtól	10 kr.
V. Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól	30 kr.
VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára	30 kr.
VII. A nevek uk és ük személyragairól. Imre Sándor l. tagtól	20 kr.

VIII. Emlékszedő Székességi Codex bibliafordítása. (Székfoglaló.)	10 kr.
IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. V á m b é r y Á r m i n r. tagtól	10 kr.
X. Bátor László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) V o l f G y ö r g y l. tagtól	10 kr.
Nyolczadik kötet.	
I. Corvin-codexek. Dr. Á b e l J e n ő t ő l	60 kr.
II. A mordvaiak pogány Istenei és ünnepi szertartásai. B a r n a F e r d i n á n d l. tagtól	50 kr.
III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvidtól	20 kr.
IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Á g o s t t ő l	1 frt.
V. Emlékszedő Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta S z á s z K á r o l y r. t.	10 kr.
VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. H u n f a l v y P á l r. tagtól	20 kr.
VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben. M a y e r A u r é l t ő l	60 kr.
VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Á b e l J e n ő t ő l	80 kr.
IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. P o z d e r K á r o l y t ő l	50 kr.
X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló I m r e S á n d o r r. tagtól	30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékszedő Schiefner Antal k. tag felett. B u d e n t z J. r. tagtól	10 kr.
II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Á g o s t l. tagtól	40 kr.
III. Nyelvünk újabb fejlődése. B a l l a g i M ó r r. tagtól	20 kr.
IV. A hunnok és avarok nemzetisége. V á m b é r i Á r m i n r. tagtól	30 kr.
V. A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. H u n f a l v y P á l r. tagtól	30 kr.
VI. Emlékszedő Lewes Henrik György külső tag fölött. S z á s z K á r o l y r. tagtól	10 kr.
VII. Ós vallásunk főistenei. B a r n a F e r d i n a n d l. tagtól	40 kr.
VIII. Schopenhauer aesthetikája. Dr. R u z s i c s k a K á l m á n t ő l	10 kr.
IX. Ós vallásunk kisebb istni lényei és áldozat szertartásai. B a r n a F. l. tagtól	30 kr.
X. Lessing mint philologus. Dr. K o n t I g n á c z t ő l	30 kr.
XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. B o g i s i c h M i h á l y l. tagtól	50 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az ujtás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani ujtások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stil.

Ára 1 frt.